

Rycerz Ducha Świętego

O wizerunku Jana III Sobieskiego w *Colloquium lubelskim* Cypriana Żochowskiego

Agnieszka Gronek

Uniwersytet Jagielloński
a.gronek@uj.edu.pl

SŁOWA KLUCZOWE: Jan III Sobieski, Cyprian Żochowski,
Synod lubelski 1680, Cerkiew unicka, Cerkiew prawosławna

W Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego znajduje się *Colloquium lubelskie* Cypriana Żochowskiego, wydane we Lwowie w r. 1680, w którym po stronie tytułowej (il. 1) umieszczono rycinę z wizerunkiem Jana III Sobieskiego (il. 2)¹.

Monarcha został ukazany w półprofilu do pasa, w zbroi płytowej i zarzuconym na ramionach płaszczu, z Orderem Ducha Świętego na wstędze przewieszanej na skos przez prawe ramię. Nad jego głową w trójsferycznej i promienistej glorii unosi się gołębica, obrazująca Ducha Świętego. Wizerunek króla został otoczony owalną ramą na cokole, ozdobioną w górze w narożach rogami obfitości, na której umieszczono łaciński napis:

PER VIVIFICAM COLUMBAM,
REDDE NOBIS, CHRISTI TUMBAM.
PER HOC SCUTUM, ATQUE CRUCEM,
STERNE VICTOR TURCARUM TRUCEM.

¹ [Cyprian Żochowski] *Colloquium lubelskie między zgodną y niezgodną Bracią Narodu Ruskiego, Vigore, Constitucyey Warszawskiej na dzień 24 stycznia Anno 1680 złożone lubo stało się...*, Lwów 1680; Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Starych Druków, Sd 714.1778.

(Poprzez Ducha żywe tchnienie
 Wróć nam grobu Chrysta ziemię
 Przez twą tarczę, Krzyża znak
 Zgnieć, zwyciężco, Turków kark)².

Ponizej, na cokole, na jego skrajach ustawiono herby między gałązkami laurowymi: po lewej Orła Białego, zwieńczony koroną królewską, po prawej Pogoni – z koroną książęcą. Z przodu zaś, na okazałej kartuszonej tarczy, wyryto następujący wiersz:

DUCHA Świętego w Boskiey Grek wygnał osobie
 DUCH, Naiasniejszy PANIE, odpoczął na Tobie.
 Ian miał za odpoczynek piersi IEZUSOVVE,
 Pochodzący od Syna ma piersi IANOVVE.
 Te piersi Monarszeskie, nie tylko wswych Państwach,
 Ale też y po licznych, Grecyey, pogaństwach:
 Dokażą czcić Świętego DUCHA pochodzenie,
 Od Oyca y od Syna Grecom na zbawienie.

Na samym dole ryciny, na podstawie postumentu, po lewej zapisano: *Alex. Tarasewicz*, po prawej: *fecit. 1680*.

Rycina ta nie jest nieznana polskim i ukraińskim badaczom. Publikowali ją i omawiali Tadeusz Dobrowolski³, Maria Cubrzyńska-Leonarczyk⁴, Hanna Widacka⁵, Dymytro Stepowyk⁶, który też opisywał ją wcześniej bez reprodukcji⁷, podobnie jak Mieczysław Gębarowicz⁸, a ostatnio Jolanta Tal-

² W tłumaczeniu dr. Tomasza Zauchy, za co serdecznie dziękuję.

³ *Historia sztuki polskiej*, t. 2: *Sztuka nowożytna*, red. T. Dobrowolski, Kraków 1965, s. 480, 483.

⁴ *Sobieszciana w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Rękopisy i stare druki oprac. M. Cubrzyńska-Leonarczyk*, Warszawa 1983, poz. 44, il. 14; o rycinie bez jej publikowania por. również eadem, *O początkach drukarstwa w Supraślu*, [w:] *Z badań nad książką. Studia ofiarowane profesor Alodii Kaweckiej-Gryczowej w 85-lecie urodzin*, t. 1, Warszawa 1991, s. 177–178.

⁵ H. Widacka, *Jan III Sobieski w grafice XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1987, poz. 23, il. 22; eadem, *Lew Lechistanu*, Warszawa 2010, poz. 10.

⁶ Д. Степовик, *Українська гравюра бароко*, Київ 2013, s. 184.

⁷ Idem, *Олександр Тарасевич. Становлення української школи гравюри на металі*, Київ 1975, s. 50–51.

⁸ M. Gębarowicz, *Wawrzyniec Laurenty Kszczonowicz, nieznaną sztycharz drugiej połowy XVII wieku*, „Folia Historiae Artium”, t. 17, 1981, s. 63–64.

bierska⁹. Wymieniano ją jednak albo przy omawianiu twórczości Aleksandra Tarasewicza, albo ikonografii Jana III Sobieskiego, ale nie wpisywano jej w pełny kontekst polityczny i religijny, który tak naprawdę był powodem jej powstania. Ta kompozycja emblematyczna dostarcza znakomitego materiału dla szerokich badań interdyscyplinarnych. Historyka sztuki zainteresuje postać znakomitego rytownika oraz cechy ikonograficzne i stylistyczne prezentowanej pracy, filologa – motto, epigram i rozbudowana dedykacja dopełniająca i wyjaśniająca treść emblematu, historyka – sama postać Jana III Sobieskiego, insygnia królewskie i orderu Ducha Świętego, zbroja i herby, a historyka Kościoła – arcybiskup Żochowski i jego polityka wyznaniowa.

Twórczość Aleksandra Tarasewicza jest stosunkowo dobrze znana i opracowana, choć o samym grafiku wiadomo niewiele¹⁰. Jego działalność przypada na lata 70. i 80. XVII w., pracował on w Hłusku na ziemi nowogródzkiej, w Wilnie, Czernihowie i Kijowie, pod opieką Aleksandra Hilarego Połubińskiego, marszałka wielkiego litewskiego, następnie Cypriana Żochowskiego, unickiego metropolity kijowskiego. Tworzył na zamówienia ludzi świeckich i duchownych, katolickich, greckokatolickich i prawosławnych. Wysoki poziom artystyczny i oryginalne kompozycje prac Tarasewicza, według badaczy, wskazują na jego edukację w dobrych warsztatach, niewykluczone, że w zachodnioeuropejskich. Jednak opisywana rycina, choć rozbudowana i ciekawa, wpisuje się w ciąg typowych portretów reprezentacyjnych, o jasno sformułowanych funkcjach gloryfikujących i propagandowych. Obrazy, na których portretowany został ujęty w owal wieńca laurowego albo ramę z napisem na wzór antycznych monet cesarskich, ukazany w paradnym stroju, otoczony atrybutami i symbolicznymi przedstawieniami wskazującymi na jego szlacheckie pochodzenie, przymioty umysłu i charakteru, zasługi i godności, powstawały

⁹ J. Talbierska, *Grafika XVII wieku w Polsce. Funkcje, ośrodki, artyści, dzieła*, Warszawa 2011, s. 196.

¹⁰ Д. Степовик, *Олександр Тарасевич...*, passim; M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Kilka uwag na marginesie książki o Aleksandrze Tarasewiczu*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1976–1977, z. 12–13, s. 406–415; M. Gębarowicz, *Wawrzyniec Laurenty Kszczonowicz...*, s. 59–65; Д. В. Степовик, *Українська графіка XVI–XVIII століть*, Київ 1982, passim; Г. Н. Логвин, *Гравюри українських стародруків XVI–XVIII ст.*, Київ 1990, passim; M. Aleksiejewa, *Ryciny Aleksandra Tarasewicza do „Rosarium” i Różańca Aleksandra Hilarego Połubińskiego*, „Przegląd Wschodni” nr 3, 1994, s. 471–484; Я. Ісаєвич, *Українське книговидання. Витоки. Розвиток. Проблеми*, Львів 2002; W. Deluga, *Grafika z kręgu Ławry Pieczarskiej i Akademii Mohylańskiej*, Kraków 2003, s. 34–36; J. Talbierska, *Grafika XVII wieku w Polsce...*, s. 191–206; Д. Степовик, *Українська гравюра...*, s. 184.

w okresie nowożytnym w całej Europie. Na przełomie w. XVI i XVII stały się popularne zwłaszcza rozbudowane kompozycje emblematyczne, gdzie napis na ramie stanowił motto, a na tarczy w dole kompozycji – epigram, sławiący cnoty portretowanego.

Niestety, mimo dużej popularności tego typu kompozycji, nie udało się znaleźć dla niej bezpośredniego wzoru. Wiadomo natomiast, że źródłem formalnym dla samego wizerunku króla był olejny portret ze zbiorów Radziwiłłów, dziś należący do Muzeum Narodowego w Warszawie, a znajdujący się na zamku w Nieborowie¹¹. Na nim nieznany malarz ukazał Sobieskiego w różowym żupanie, karacenie i czerwonej delii spiętej długą ozdobną zaponą, z lewą dłonią zaciśniętą na orlej rękojeści karabeli, drugą wspartą na buzdyganie. Portret ten powstał najprawdopodobniej jeszcze przed elekcją i ukazywał w sposób idealizowany wodza i hetmana, niedawnego zwycięzcę spod Chocimia, z dumą demonstrującego gotowy do użycia oręż. Połączenie elementów stroju narodowego, jak żupan i delia z antykizującą karaceną, należy do form heroizacji, które na stałe wejdą do ikonografii króla Jana III¹². Niedługo po 1676 r. obraz zaktualizowano, domalowując doń insygnia władzy, tj. koronę i jabłko w dolnym prawym rogu oraz – order Ducha Świętego, tj. łańcuch i krzyż na piersiach króla¹³. Tarasewicz nie rysował więc szkicu do miedziorytu z natury, ale patrząc na gotowy wizerunek króla. Na jego podstawie stworzył jeszcze jedną rycinę, wierniejszą oryginałowi, na której ukazał Sobieskiego w karacenie i z orderem Ducha Świętego zawieszonym na łańcuchu (il. 3)¹⁴. Ta rycina jest dużo lepsza i technicznie, i ze względu na concept. Tu bowiem, przed portretem króla zamkniętym w owal wieńca laurowego, ukazane zostały statuetki Orła, Pogoni i Janiny. W tym swoistym ożywieniu godeł państwowych, ukazaniu ich w dynamicznych i zwróconych ku sobie pozach – zwłaszcza Orła, odwracającego głowę wbrew porządkowi heraldycznemu – można domyślać się aluzji do zaognionych stosunków między Koroną a Litwą. Pomiędzy nimi

¹¹ J. Ruszczycówna, *Ikongrafia Jana III Sobieskiego. Wybrane zagadnienia*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie”, t. 26, 1982, s. 220, il. 6; I. Burnatowa, *Plaszc kavalera Orderu Św. Ducha ofiarowany królowi Janowi III Sobieskiemu*, „Studia do Dziejów Wawelu” t. 5, 1991, s. 340, il. 20; W. Piwkowski, *Nieborów. Mazowiecka rezydencja Radziwiłłów*, Warszawa 2005, s. 336, nr 10.

¹² J. Ruszczycówna, op. cit., s. 214–215.

¹³ W. Piwkowski, op. cit., s. 336.

¹⁴ H. Widacka, *Jan III Sobieski w grafice...*, nr 12, il. 13; eadem, *Lew Lechistanu...*, poz. 9; *Український портрет XVI–XVIII століть. Каталог-альбом*, опрац. А. Мельник, Г. Белікова, Л. Членова, Київ 2006, s. 302, nr 395.

umieszczone zostały insygnia królewskie: korona i jabłko, a także tarcza – pełnoplastyczne godło heraldyczne herbu Sobieskich, Janina, tak jakby to właśnie król Jan miał je zarazem łączyć i oddzielać, a równocześnie chronić od zewnątrz i wewnątrz. Warto zauważyć, że na samej tarczy umieszczono gwiazdy. Jeśli jest to nawiązanie do gwiazdozbioru *Scutum Sobiescianum*, który Heweliusz nazwał na cześć zwycięzcy spod Wiednia¹⁵, to powstanie ryciny należałoby datować po r. 1684¹⁶.

Na wszystkich trzech opisanych przedstawieniach król ukazany jest z orderem Ducha Świętego na piersi, a jest to rzadki rys w jego ikonografii. Order Ducha Świętego został ustanowiony w 1578 r. przez Henryka III Walezego. Choć jego symbolika była religijna, to jego wręczanie miało na celu podtrzymywanie sojuszy politycznych, sprzyjających monarchii francuskiej¹⁷. Nadanie tego orderu było jednym z warunków, jakie stawiał Sobieski Ludwikowi XIV za poparcie francuskiego kandydata na polski tron już w r. 1666¹⁸. Sprawa ta wróciła w r. 1674, po śmierci Jana Korybuta Wiśniowieckiego¹⁹. Po wybraniu zwycięskiego hetmana spod Chocimia królem, Ludwik XIV postanowił wciągnąć Polskę do własnych planów skierowanych przeciw Habsburgom. Zwieńczeniem tych zabiegów był podpisany w r. 1675 tajny traktat w Jaworowie, na mocy którego Polska zobowiązywała się zakończyć wojnę z Turcją i przy subsydiach francuskich ruszyć na elektora brandenburskiego w celu odzyskania zwierzchnictwa nad Prusami Książęcymi²⁰. Król Francji, usatysfakcjonowany finałem zabiegów dyplomatycznych, w grudniu tegoż roku promował zaocznie Sobieskiego kawalerem Orderu Ducha Świętego. Jednak uroczystość przekazania orderu odbyła się dopiero 30 listopada 1676 r. w kolegiacie Najświętszej Marii Panny i Św. Św. Wawrzyńca i Stanisława w Żółkwi²¹. Każdy

¹⁵ Takie odczytanie tego motywu proponuje Hanna Widacka, *Portret Jana III Sobieskiego w karacenie*, <http://mobile.wilanow-palac.pl/article/portret_jana_iii_sobieskiego_w_karacenie.html> (25.II.2019).

¹⁶ Jest to rok, w którym w niemieckim czasopiśmie naukowym „Acta Eruditorum” ukazała się pierwsza informacja o tym gwiazdozbiorze, por. „Rocznik Gdański”, t. 45/46, 1985, s. 124.

¹⁷ Na ten temat wyczerpująco: I. Burnatowa, op. cit., s. 314 i n.

¹⁸ K. Waliszewski, *Polsko-francuskie stosunki w XVII wieku 1644–1667. Opowiadania i źródła historyczne ze zbiorów archiwalnych francuskich*, Kraków 1889, s. 160, 166.

¹⁹ Idem, *Archiwum spraw zagranicznych francuskie do dziejów Jana III*, t. 1: *Lata 1674–1677*, Kraków 1879, s. 13; tu za: I. Burnatowa, op. cit., s. 332.

²⁰ J. A. Gierowski, *Rzeczpospolita w dobie złotej wolności*, [w:] *Wielka historia Polski*, red. S. Grodziski, J. Wyrozumski, M. Zgórniak, t. 3, cz. 1, Warszawa 2003, s. 147, 179.

²¹ I. Burnatowa, op. cit., s. 334–335.

nowo mianowany kawaler miał obowiązek przesłać swój portret do galerii kapituły orderu, znajdującej się w opactwie augustianów w Paryżu (Grands Augustins). Zapewne tak też uczynił król Jan III, a za przekazany do Francji uchodzi obraz znajdujący się w w. XIX w Szwajcarii w Muzeum w Rapperswilu, dziś zaginiony²². Być może właśnie na tę okazję został wykonany także opisywany portret w Nieborowie. Postanowienia traktatu jaworowskiego nie zostały zrealizowane, głównie ze względu na zmianę sytuacji politycznej w Europie oraz opór magnaterii wewnątrz kraju. Ostra krytyka profrancuskiej polityki króla oraz odwrót od dawnych sojuszy Ludwika XIV, wiążącego się teraz z elektorem brandenburskim, wpłynęła na znaczne ochłodzenie stosunków z Wersalem. Tym właśnie należy tłumaczyć bardzo rzadkie eksponowanie Orderu Ducha Świętego na portretach powstałych za życia króla. Dlatego zatem znalazł się on na omawianej rycinie wykonanej przez Aleksandra Tarasewicza i umieszczonej w książce Cypriana Żochowskiego?

Cyprian Żochowski (?–1693), bazylianin, absolwent Kolegium Greckiego w Rzymie, doktor teologii, unicki metropolita kijowski, halicki i całej Rusi, arcybiskup połocki, witebski, mścisławski, orszański, archimandryta dermański i dubieński²³, teolog, pisarz, homileta, nieugięty krzewiciel idei Unii Brzeskiej i stróż jej interesów – zabiegał o zwrot kościołów i majątków grekokatolikom oraz dbał o podniesienie poziomu wykształcenia bazylianów, starał się o założenie własnego seminarium i wydawanie ksiąg liturgicznych²⁴, rozszerzał kult bł. Jozefata i Niepokalanego Poczęcia Marii Panny. Odrestaurował sobór Sofijski w Połocku, Najświętszej Bogurodzicy w Wilnie i katedrę w Nowogródku²⁵, budował pałace biskupie, zakładał ogrody, kochał muzykę cerkiewną, a śpiewem własnych chórów uświetniał obrady sejmów koronacyjnych i *Colloquium* w Lublinie²⁶. Z jego twórczości pisarskiej, poza korespondencją, zachowało się 13 kazań, drukowane *Colloquium lubelskie* i *Służebnik* wydany w Wilnie w r. 1691 i 1692²⁷. Podobno już za jego życia znane było określe-

²² J. Kołaczkowski, *Pamiętki po Janie Sobieskim*, Lwów 1883, s. 36; por. też I. Burnatowa, op. cit., s. 342, przyp. 55.

²³ S. Żochowski, *Unia Brzeska w Polsce XVII wieku. Monografia ks. Cypriana Żochowskiego metropolity całej Rusi i arcybiskupa połockiego (1635–1693)*, Londyn 1988, s. 175.

²⁴ M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *O początkach drukarstwa...*, s. 178.

²⁵ T. Święcki, *Historyczne pamiętki znamienitych rodów i osób dawnej Polski*, t. 2, Warszawa 1859, s. 570.

²⁶ S. Żochowski, op. cit., s. 230.

²⁷ A. Naumow, *Pierwsze unickie służebniki*, [w:] idem, *Domus Divisa. Studia nad literaturą ruską w I. Rzeczypospolitej*, Kraków 2002, s. 141–157; szczegółowo o *Służebniku* Żochow-

nie „zuchwały jak Żochowski”²⁸, a wiele jego działań, zwłaszcza związanych z obsadzaniem stanowisk i ograniczaniem samodzielności bractw i zakonu bazylianów, przysparzało mu wrogów. Ale byli i tacy, dla których metropolita był „jako jasna świeca na wysokim w Kościele Pańskim postawionym lichtarzu”²⁹. W r. 1680 Cyprian Żochowski, za przyzwoleniem Jana III Sobieskiego, zorganizował w Lublinie zjazd duchowieństwa unickiego i prawosławnego w celu wzajemnego pojednania. Spotkanie zakończyło się fiaskiem, a przebieg obrad metropolita opisał w pracy zatytułowanej *Colloquium lubelskie* wydanej we Lwowie w 1680 r. Dzisiaj znany jest zaledwie jeden egzemplarz zawierający królewski wizerunek, z Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. Luźna rycina, być może wyrwana z książki w Bibliotece Jagiellońskiej³⁰, dziś znajduje się w zbiorach Czartoryskich w Muzeum Narodowym w Krakowie³¹. W egzemplarzu z Biblioteki Narodowej w Warszawie na odwrocie frontyspisu wykonano odręczny rysunek zawierający wszystkie najważniejsze motywy kompozycji Tarasewicza, z wyjątkiem królewskiego wizerunku, zastąpionego herbem Janina (il. 4)³². Mimo tej zmiany, treść emblematu pozostała taka sama i wyjaśnia ją motto z epigramem oraz dedykacja.

Oba teksty w emblemacie odnoszą się do odznaczenia króla Jana orderem Ducha Świętego, motto w kontekście zwycięstw nad Turkami, epigram – sporu między katolikami a prawosławnymi o *filioque*³³. Wydarzenie wręczenia Orderu przez autora wierszy (a nie można wykluczyć, że był nim Żochowski) interpretowane było i w sensie politycznym, i doktrynalnym. Sobieski staje się – na wzór rycerzy Chrystusa, znanych i w średniowieczu, i w czasach nowożytnych – rycerzem Ducha Świętego. Idea żołnierza chrześcijańskiego stała się popularna w czasach wypraw krzyżowych, kiedy rycerze zakonni i świeccy wypełniali życie walką o wyzwolenie Grobu Chrystusa spod władzy muzułmanów. W nowożytnej Europie, także w Rzeczypospolitej, wrogiem nie byli

skiego patrz. Л. Д. Гуцуляк, *Божественна літургія Йоана Золотоустого в Київській митрополії після унії з Римом (період 1596–1839 рр.)*, tłum. А. Маслюк, Львів 2004, passim.

²⁸ S. Żochowski, op. cit., s. 225.

²⁹ Słowa księdza bernardyna Adriana Kondratowicza, por. M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *O początkach drukarstwa...*, s. 177.

³⁰ BJ 22671 III.

³¹ MNK XV-R.-2541, miedzioryt, papier, wys. 27,8 cm, szer. 16,4 cm; wymiary 2: wys. 27,1 cm, szer. 16,1 cm.

³² BN.XVII.4.2026.

³³ Jako pierwszy takie odczytanie treści epigramu zaproponował: M. Gębarowicz, op. cit., przyp. 47.

już tylko wyznawcy islamu, ale i protestanci³⁴. Opisywany emblemat jasno wskazuje, że pojęcie wroga wiary i Kościoła zostało rozciągnięte również na prawosławnych. To wrogowie Ducha Świętego. Jeśli nawet nie możemy pewnie przypisać autorstwa epigramu metropolicie, to treści te są rozwinięte w dedykacji w *Colloquium*. Żochowski rozpoczyna ją zdaniem: „Naprzód Bóg do serca i umysłu Monarchów Polski przysłał [...] Syna swego stąd i bałwochwalstwo z Arianami wygasło”. Była to czytelna aluzja do odznaczenia orderami Złotego Runa poprzednich władców Rzeczypospolitej, dzięki czemu z kraju zostali przepędzeni arianie. Teraz zaś Duch Święty, który został wygnany z Grecji, za karę opanowanej przez Turków, znalazł sobie mieszkanie na piersiach króla, by Go ten „powszechnie w państwach swoich kazał szanować, procedentem a Patre filioque [...] i po całej Grecyey”³⁵. Żochowski w prawosławnych widział nie tylko wrogów Ducha Świętego, ale i ojczyzny: „Schizma, która na Bissurmanina woła, przeciwko Panu, y grozi Pohańcem. Heresis, która Bissurmaninom addictissima”³⁶.

Metropolita w dedykacji tej kilkakrotnie odwołuje się do Orderu Ducha Świętego, po swojemu interpretując jego symbolikę i wynikające z niej powinności kawalera. Powiada: „To votum moje, bardziej sercem, aniżeli piórem wyraziwszy, konicznie mi się wrócić trzeba, do unum dobrotliwego W.K.M. piastującego znak Kawalerski, Zbawienia naszego, na którym Heros Herorum, Zbawiciel nasz, od Żydów, a Duch S. od Greków, per negationem, Processionis a Filio, ukrzyżowany”³⁷. I swoją wypowiedź kończy życzeniem: „sprawi to za sprawą Zbawiciela w Jerozolimie (gdzie się wylał wszystek za nas) zapomnianego, że Krzyżem Kawalerskim, Kawaleryey, wróci Jerozolimę, a Duchem Świętym, u piersi Pańskich znajdującym się, nauczyci Naród Grecki y Ruski wierzyć Procedentem a Patrie Filoque”³⁸. Tak więc do zadań Jana III jako króla i nowo wybranego kawalera Ducha Świętego miałyby należeć już nie tylko wyzwolenie Jerozolimy spod jarzma tureckiego, jak do każdego z rycerzy Chrystusa, ale zmuszenie prawosławnych do prawdziwej wiary w pochodzenie Ducha Świętego. Przykład ten jasno pokazuje, po co miało zostać

³⁴ M. Lenart, *Miles pius et Justus. Żołnierz chrześcijański katolickiej wiary w kulturze i piśmiennictwie dawnej Rzeczypospolitej (XVI–XVIII)*, (Studia Staropolskie, Seria Nowa, t. 21), Warszawa 2009, s. 27.

³⁵ *Colloquium lubelskie...*, s. 1.

³⁶ Ibidem, s. 2.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem, s. 4; por. też: A. Naumow, op. cit., s. 154.

zwołane do Lublina *Colloquium amicabile* i na jakich warunkach planowano podpisać unię między katolikami a prawosławnymi³⁹. Dostrzegamy również, jak daleko odeszli już niektórzy przedstawiciele polskich elit katolickich od idei konfederacji warszawskiej.

Podsumowując, przedstawiony tu wizerunek Jana III Sobieskiego został sporządzony przez znakomitego rytownika Aleksandra Tarasewicza w celu umieszczenia go w edycji *Colloquium lubelskiego* Cypriana Żochowskiego. Książka ta zawiera relację z nieudanej próby zawarcia ugody między zwaśnionymi Kościołami wschodnimi w Rzeczypospolitej, zorganizowanej z inicjatywy unickiego metropolity kijowskiego. Rycina jest elementem rozbudowanego emblematu, którego treść semantycznie ukazuje wyraźnie zaognione stosunki między oboma wyznaniami. Autorzy ryciny i towarzyszących jej tekstów, motta i epigramatu, a następnie metropolita Żochowski w rozbudowanej dedykacji wykorzystują zagrożenie świata chrześcijańskiego i Rzeczypospolitej ze strony Turków dla celów antyprawosławnej propagandy. Jan III Sobieski ukazany został jako rycerz Ducha Świętego, na wzór średniowiecznych rycerzy Chrystusa (*milites Christi*), który – w domyśle – nie tylko uwolnił Jerozolimę od jarzma niewiernych, ale także przywiedzie prawosławnych „schizmatyków” na łono jedyne go prawowiernego Kościoła.

BIBLIOGRAFIA

- Aleksiejewa M., *Ryciny Aleksandra Tarasewicza do „Rosarium” i Różańca Aleksandra Hilarego Połubińskiego*, „Przegląd Wschodni”, nr 3, 1994.
- Bendza M., *Tendencje unijne względem cerkwi prawosławnej w Rzeczypospolitej w latach 1674–1686*, Warszawa 1987.
- Burnatowa I., *Płaszcz kawalera Orderu Św. Ducha ofiarowany królowi Janowi III Sobieskiemu*, „Studia do dziejów Wawelu”, nr 5, 1991.
- Cubrzyńska-Leonarczyk M., *Kilka uwag na marginesie książki o Aleksandrze Tarasewiczu*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 12–13, 1976–1977.
- Cubrzyńska-Leonarczyk M., *O początkach drukarstwa w Supraślu*, [w:] *Z badań nad książką. Studia ofiarowane profesor Alodii Kaweckiej-Gryczowej w 85-lecie urodzin*, t. 1, Warszawa 1991.
- Deluga W., *Grafika z kręgu Ławry Pieczarskiej i Akademii Mohylańskiej*, Kraków 2003.
- Gębarowicz M., *Wawrzyniec Laurenty Kszczonowicz, nieznaną sztycharz drugiej połowy XVII wieku*, „Folia Historiae Artium” 17, 1981.

³⁹ M. Bendza, *Tendencje unijne względem cerkwi prawosławnej w Rzeczypospolitej w latach 1674–1686*, Warszawa 1987, s. 55 i n.

- Gierowski J. A., *Rzeczpospolita w dobie złotej wolności*, [w:] *Wielka historia Polski*, red. S. Grodziski, J. Wyrozumski, M. Zgórniak, t. 3, cz. 1, Warszawa 2003.
- Historia sztuki polskiej*, t. 2: *Sztuka nowożytna*, red. T. Dobrowolski, Kraków 1965.
- Kołaczkowski J., *Pamiętki po Janie Sobieskim*, Lwów 1883.
- Lenart M., *Miles pius et Justus. Żołnierz chrześcijański katolickiej wiary w kulturze i piśmienictwie dawnej Rzeczypospolitej (XVI–XVIII)*, (*Studia Staropolskie, Seria Nowa*, t. 21), Warszawa 2009.
- Naumow A., *Pierwsze unickie służebniki*, [w:] A. Naumow, *Domus Divisa. Studia nad literaturą ruską w I. Rzeczypospolitej*, Kraków 2002.
- Piwkowski W., *Nieborów. Mazowiecka rezydencja Radziwiłłów*, Warszawa 2005.
- „Rocznik Gdański”, nr 45/46, 1985.
- Ruszczyćówna J., *Ikona Jana III Sobieskiego. Wybrane zagadnienia*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 26, 1982.
- Sobieszciana w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, rękopisy i stare druki oprac. M. Cubrzyńska-Leonarczyk, Warszawa 1983.
- Święcki T., *Historyczne pamiętki znamienitych rodów i osób dawnej Polski*, t. 2, Warszawa 1859.
- Talbierska J., *Grafika XVII wieku w Polsce. Funkcje, ośrodki, artyści, dzieła*, Warszawa 2011.
- Waliszewski K., *Archiwum spraw zagranicznych francuskie do dziejów Jana III*, t. 1: *Lata 1674–1677*, Kraków 1879.
- Waliszewski K., *Polsko-francuskie stosunki w XVII wieku 1644–1667. Opowiadania i źródła historyczne ze zbiorów archiwalnych francuskich*, Kraków 1889.
- Widacka H., *Jan III Sobieski w grafice XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1987.
- Widacka H., *Lew Lechistanu*, Warszawa 2010.
- Widacka H., *Portret Jana III Sobieskiego w karacenie*, <http://mobile.wilanow-palac.pl/article/portret_jana_iii_sobieskiego_w_karacenie.html> (25.11.2019).
- [Cyprian Żochowski], *Colloquium lubelskie między zgodną y niezgodną Bracią Narodu Ruskiego, Vigore, Constitucyey Warszawskiej na dzień 24 stycznia Anno 1680 złożone lubo stało się...*, Lwów 1680; Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Starych Druków, Sd 714.1778.
- Żochowski S., *Unia Brzeska w Polsce XVII wieku. Monografia ks. Cypriana Żochowskiego metropolity całej Rusi i arcybiskupa połockiego (1635–1693)*, Londyn 1988.
- Гуцуляк Л. Д., *Божественная літургія Йоана Золотоустого в Київській митрополії після унії з Римом (період 1596–1839рр.)*, з англ. tłum. А. Маслюк, Львів 2004.
- Ісаєвич Я., *Українське книговидання. Витоки. Розвиток. Проблеми*, Львів 2002.
- Логвин Г. Н., *Гравюри українських стародруків XVI–XVIII ст.*, Київ 1990.
- Степовик Д., *Олександр Тарасевич. Становлення української школи гравюри на металі*, Київ 1975.
- Степовик Д., *Українська гравюра бароко*, Київ 2013.
- Степовик Д. В., *Українська графіка XVI–XVIII століть*, Київ 1982.
- Український портрет XVI–XVIII століть. Каталог-альбом*, оргас. А. Мельник, Г. Белікова, Л. Членова, Київ 2006.

**A Knight of the Holy Spirit. About the Image of John III Sobieski
in *Lublin Colloquium* by Cyprian Żochowski**

Agnieszka Gronek

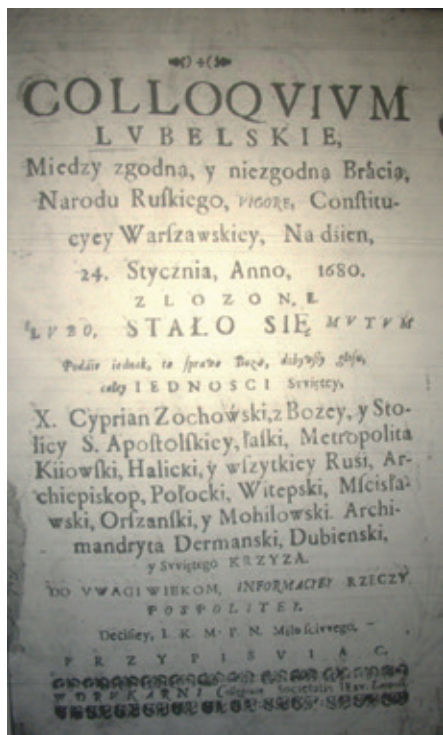
In the library collection of the University of Warsaw one can find the book *Lublin Colloquium*, issued in Lviv in the year 1680 and written by Cyprian Żochowski, Uniate Metropolitan of Kiev. On the title page of this work we see the portrait of John III Sobieski, made by a skilled vetcher Alexander Tarasewicz. The book contains also the description of a failed attempt, undertaken in 1680, of the agreement between the Uniate Church and Orthodox Church. This depiction forms the part of a scheme which clearly shows difficult situation between these two Churches. The authors of the *imago*, *motto* and epigram, and Żochowski, who wrote dedication, take advantage of a threat to the whole Christian world from the side of the Turks to for developing the anti-Orthodox propaganda. In this image John III Sobieski is shown as a Knight of the Holy Spirit, who will not only deliver Jerusalem from the Turks, but will bring schismatics to the only rightful Catholic Church as well.

**Рыцарь Святого Духа. Об изображении Яна III Собеского
в *Colloquium lubelskie* Киприана Жоховского**

Агнешка Гронек

В Библиотеке Варшавского университета находится „*Colloquium lubelskie*” киевского униатского митрополита, Киприана Жоховского, напечатанные в 1680 году во Львове. В этой книге после титульного листа помещена гравюра с изображением Яна III Собеского, сделанная хорошим гравером, Александром Тарасевичем. В книге представлено, прежде всего, описание неудачной попытки заключения союза между Униатской и Православной Церквями в Люблине в 1680 году.

Описанная гравюра является элементом расширенной эмблемы, содержание которой ясно показывает накаленную ситуацию между этими Церквями. Авторы гравюры, девиза, эпиграммы и сам Жоховский в расширенной дарственной надписи в целях антиправославной пропаганды упоминают об угрозе всего христианского мира от турок. Здесь король Ян III Собеский изображен как рыцарь Святого Духа, который не только освободит Иерусалим от ига неверных, но и приведет схизматиков к единственной правоверной Католической Церкви.

I.

Strona tytułowa,
Cyprian Żochowski,
Colloquium lubelskie,
Lwów 1680,
BN.XVII.4.2026

2.

Aleksander Tarasewicz,
Portret Jana III Sobieskiego,
[w:] Cyprian Żochowski,
Colloquium lubelskie, Lwów 1680,
wg: H. Widacka, *Lew Lechistanu*,
Warszawa 2010, poz. 10

3.

Aleksander Tarasewicz,
Portret Jana III Sobieskiego,
wg: *Український портрет
XVI–XVIII століть. Каталог-
альбом*, орг. А. Мельник,
Г. Белікова, Л. Членова,
Київ 2006, s. 302, nr 395

4.

Kompozycja emblematyczna,
[w:] Cyprian Żochowski,
Colloquium lubelskie, Lwów
1680, BN.XVII.4.2026